

Hadis Derlemelerinde Tematik Seçim ve Rivayet Sıhhati: İbn Hacer el-Heytemî'nin *Erba'ûne Hadîsen fi'l-'Adl* İsimli Kırk Hadis Eseri Özelinde

Mahmut Bingül | <https://orcid.org/0000-0002-6876-0220> | mbingul1694@gmail.com
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri,
Ankara, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Öz

Bu çalışma, İbn Hacer el-Heytemî'nin *Erba'ûne hadîsen fi'l-'adl* isimli kırk hadis eserinin değerlendirmesini konu edinmektedir. Eser, adaletle yönelik rivayetleri bir araya getirmesi bakımından önemlidir. Sözü edilen türde rivayetleri bir araya getirmekle beraber eseri telif etmekteki amacının, dönemin Osmanlı hükümdarı Kanûnî Sultan Süleyman'a hediye olarak göndermeyi hedeflemesi de ayrıca dikkat çekicidir. Bu sebeple müellifi, eseri yazmaya motive eden sebepleri incelemek gerekmektedir. Bu bağlamda Heytemî'nin, Memlûk ve Osmanlı Devletleri arasında cereyan eden yoğun siyasi, askeri ve toplumsal olaylara sahne olan bir dönemde ömrünün bir bölümünü geçirdiğini belirtmek gerekmektedir. Dolayısıyla Heytemî'nin bu eseri, adalet teması içeren hadisleri merkeze alarak, dönemin problemlerine karşı dînî bir çözüm arayışı olarak değerlendirilebilir. Ancak eserin genel olarak erken dönem hadis kaynaklarında geçmeyen rivayetleri barındırması, hadislerin sıhhatini ve rivayet zincirlerini, hadis ilmi kriterlerine göre tetkik edilmesini gerektirmektedir. Çünkü bahsedilen siyasi ve sosyolojik etkenler, müellifi adalet mesajını inşa etmeye yoğunlaştırdıkça, hadis ilmi kriterlerinin ikinci planda kalmasına neden olduğu söylenilebilir. Eserde kullanılan kaynaklara bakıldığında ise kırk farklı kitaptan yararlanıldığı görülmektedir. Bu durum, kitabın geniş bir literatür üzerinden oluşturulma gayretine işaret etmektedir. Ancak kullanılan kaynakların genel olarak sonraki yüzyıllarda telif edilen eserler olması, metne zenginlik katsa da hadislerin sıhhati bakımından soru işaretleri doğurmaktadır. Bu sebeple ilgili rivayetlerin hadis usûlü çerçevesinde ele alınması önemlidir. Bu çalışmada Heytemî'nin kitabında yer alan rivayetlerin sıhhat durumu, sened tenkidi yöntemi kullanılarak tespit edilmiş olup, özellikle senedlerde yer alan raviler cerh, ta'dîl eserleri çerçevesinde analiz edilmiştir. Fakat hadislerin sened tenkidi, ayrıntılı olarak çalışmaya alınmamış olup, bunun yerine eser tanıtımı yapıldıktan sonra rivayetler, kaynakları, sıhhati ve müntehâsına göre sayısal bir tablo halinde sunulmuştur. Bunun neticesinde ise nakledilen rivayetlerin arasında sahih nakiller olduğu gibi önemli bir bölümünün zayıf olduğu, hatta bazılarının da mevzû olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla sözü edilen eser, yalnızca ilmî bir kitap olarak değil, aynı zamanda dînî referanslarla dönemin problemlerine çözüm arayan bir metin olarak da görülebilir.

Anahtar Kelimeler

Hadis, İbn Hacer el-Heytemî, Kırk Hadis, Adalet, Değerlendirme.

Atıf Bilgisi

Bingül, Mahmut. "Hadis Derlemelerinde Tematik Seçim ve Rivayet Sıhhati: İbn Hacer

el-Heytemî'nin Erba'üne Hadîsen fi'l-'Adl isimli Kırk Hadis Eseri Özelinde". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 12/1 (Haziran 2025), 281-310.

<https://doi.org/10.33718/tid.1635119>

Geliş Tarihi : 07.02.2025

Kabul Tarihi : 07.05.2025

Yayın Tarihi : 30.06.2025

Değerlendirme : İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Etik Beyan : Bu çalışma, Ahmet Yıldırım danışmanlığında yürütülen doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır (İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) ve Hadis ilmindeki Yeri, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara/Türkiye).

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Taraması : Yapıldı - intihal.net

Çıkar Çatışması : Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Thematic Selection and Narration Authenticity in Ḥadīth Compilations: In the Specific Case of Ibn Ḥadjar al-Haytamī's Forty Ḥadīth Work Named *Arbaʿūna Ḥadīthan fī l-ʿadl*

Mahmut Bingül | <https://orcid.org/0000-0002-6876-0220> | mbingul1694@gmail.com
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Institute of Social Sciences, Basic Islamic Sciences,
Ankara, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Abstract

This study is about the evaluation of forty ḥadīth work named *Arbaʿūna Ḥadīthan fī l-ʿadl*, which belongs to Ibn Ḥadjar al-Haytamī. Haytamī's work is important in terms of bringing together narratives about justice. It is also noteworthy that his purpose in writing the work was to bring together the narrations about justice and to send the work as a gift to the Ottoman ruler of the period, Suleiman the Magnificent. For this reason, it is necessary to examine the reasons that motivated the author to write the work. In this context, it should be noted that Haytamī spent part of his life in a period that witnessed intense political, military and social events between the Mamluk and Ottoman States. The narrations in the work that are not found in early sources require the examination of the authenticity and attribution of the ḥadīths with scientific criteria; because it can be said that political and sociological factors caused the author to leave the criteria of ḥadīth in the background and give priority to justice. The work was prepared on the basis of a wide literature using forty different sources; however, the fact that most of the sources are from later centuries raises doubts about the reliability of the ḥadīths. Therefore, it is important to consider the relevant narrations within the framework of the ḥadīth method. In this study, the authenticity of the narrations in Haytamī's book was determined by using the chain of narration criticism method, and especially the narrators in the chains of narrations were analyzed within the framework of the works of *djarḥ* and *ʿl-taʿdīl*. However, the chain of narration criticism of the ḥadīths was not included in the study in detail, instead, after the introduction of the work, the narrations were presented in a numerical table according to their sources, authenticity and conclusion. In the light of this informations, it has been determined that the narrations in Haytamī's work are generally weak, some of them are *mawḍūʿ*, *mawḵūf* and *maḵṭūʿ*. Accordingly, the work in question can be seen not only as a scientific book, but also as a text that seeks solutions to the problems of the period with religious references.

Keywords

Ḥadīth, Ibn Ḥadjar al-Haytamī, Forty Ḥadīth, Justice, Evaluation

Citation

Bingül, Mahmut. "Thematic Selection and Narration Authenticity in Ḥadīth Compilations: In the Specific Case of Ibn Ḥadjar al-Haytamī's Forty Ḥadīth Work Named *Arbaʿūna Ḥadīthan fī l-ʿadl*". *Trabzon Theology Journal* 12/1 (June 2025), 280-310.

<https://doi.org/10.33718/tid.1635119>

Date of Submission : 07.02.2025

Date of Acceptance : 07.05.2025

Date of Publication : 30.06.2025

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : This article is based on the doctoral dissertation conducted under the supervision of Ahmet Yıldırım (İbn Hâdjâr al-Haytamî (d. 974/1567) and His Places in Hâdîth Science, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Ankara/Türkiye).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Hadislerin, sonraki asırlara doğru bir biçimde nakledilebilmesi için her dönemde önemli çabalar sarf edilmiştir. Hadis ilmi ile meşgul olan ilim insanları hicrî 2. asırdan itibaren tasnif çalışmalarına başlamışlardır. Ardından gelen nesiller de bu çalışmaları geliştirerek sürdürmüşlerdir. Henüz erken dönemde başlayan bu faaliyetlerin sonucunda ise muhtelif hadis tasnif çeşitleri meydana gelmiştir. Hadislerin topluma daha hızlı ulaşmasını hedefleyen ve kırk hadisten oluşan eserler de bunlardan bir tanesidir. Kırk hadis edebiyatına ait eserler, belli bir dönemle sınırlı kalmayıp, alimler ve toplum nezdinde ilgi görerek farklı konularda yazılan kitaplar, şerhler ve hadis kartelaları ile günümüze kadar ulaşmıştır.¹

Hadis ilmi ile ilgilenen alimleri, kırk hadis türünde eser telif etmeye motive eden sebeplere bakıldığında temel unsurun bu anlamda aktarılan teşvik edici rivayetlerin olduğu söylenebilir. Bu bağlamda çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bu çalışmanın konusu kırk hadis ile ilgili rivayetlerin analizi olmadığından, aralarından en meşhurunu naklederek, genel bir değerlendirmesini yapmak isabetli olacaktır. Konuyla ilgili aktarılan muhtelif varyantların arasında en yaygın olanının metni: “İnsanların yararlanabileceği kırk hadis rivayet eden kimseyi Allah, kıyamet günü fakih ve alim birisi olarak diriltir.”² şeklindedir.

Zikredilen rivayet ve varyantları ile ilgili çeşitli tenkitler bulunmaktadır. Meseleyi ayrıntılı bir şekilde değerlendiren Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) bu rivayetin yirmi dört farklı tarikini analiz etmiştir. Rivayetlerin illetlerini açıklayarak, senedlerde bulunan bazı ravilerin münkerü'l-hadîs, metrukü'l-hadîs ve yalancı gibi cerh ifadeleri ile vasıflandırıldıklarını belirtmektedir.³ Bununla beraber konuyla ilgili rivayetlerin farklı alimler tarafından da tenkit edildiklerini vurgulamak gerekmektedir.⁴ İbnü'l-Cevzî kırk hadisten meydana gelen ilk eserin Abdullah b. Mübârek (ö.181/797) tarafından yazıldığını belirterek, bu alanda kitap yazan farklı isimleri zikretmektedir. Kırk hadis alanında eser telif eden

1 Bayram Kanarya, “Kırk Hadis/Erba'ün Edebiyatının Rivayetlerdeki Dayanakları ve İbn Asâkir'in el-Erba'üne'l-Büldâniyye İsimli Eseri”, *Usul İslam Araştırmaları* 28/28 (Ekim 2017), 201.

2 Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh Âcurrî, *Erba'üne hadîsen*, nşr. Bedr b. Abdullah el-Bedr (Riyad: Edvâû's-Selef, 1420/2000), 1/203; Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, nşr. Muhammed Acâc el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404/1983), 172; Ebû Amr Muhammed b. Abdilber İbn Abdilber, *Câmi'u beyânî'l-ilm ve fazlihî ve mâ yenbağî fî rivâyetihî ve hamlihî*, nşr. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyrî (Suudî Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1414/1994), 1/197; Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usulî'r-rivâye ve takyîdi's-semâc*, nşr. Seyyid Ahmed Sakr (Kahire - Tunus: Dârü't-Tûrâs - el-Mektebetü'l-'Atfika, 1379/1970), 22; Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-İlelül-mütenâhiye fî'l-ehâdisi'l-vâhiye*, nşr. İrşâdü'lhak el-Eserî (Faysalâbâd: İdâratü'l-Ulûmî'l-Eseriyye, 1401/1981), 1/112; Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfi' İbn Asâkir, *Erba'üne hadîsen li-erba'îne şeyhan min erba'îne belâden (el-Erba'üne'l-büldâniyye)*, nşr. Mustafa Âşûr (Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, 1409/1989), 22; Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırlı İbnü'l-Mülakkin, *el-Mu'in âlâ tefehümü'l-Erba'in*, nşr. Dağş b. Şebîb el-'Acemî (Kuveyt: Mektebetü Ehli'l-Eser, 1433/2012), 1/58; Alî b. Hüsamiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-efâl* 5, nşr. Bekrî Hayyânî, Safvet es-Sekâ (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 10/158 (No. 28818).

3 Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-İlel*, 111-122.

4 Bkz. İbn Abdilber, *Câmi'u beyânî'l-ilm ve fazlihî*, 1/192, 193, 198; İbn Asâkir, *el-Erba'üne'l-büldâniyye*, 25; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Mizânü'l-'itidâl fî nakdi'r-ricâl*, nşr. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1382/1963), 2/588; Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, nşr. Abdulhamîd b. Ahmed b. Yûsuf b. Hindâvî (Mektebetü'l-Asriyye, 1420/2000), 2/292-293; İsmail Hakkı Ünal, “İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği ve Şeyh Hâmid-i Velî'nin Hadis-i Erbe'n Şerhi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (Haziran 1999), 137-139.

alimleri ise rivayetlerle ilgili zikretmiş olduğu problemlerden habersiz olmaları nedeniyle eleştirmektedir.⁵

Kırk hadis türünde kitap yazan alimlerden birisi de Nevevî'dir. Onun, *el-Erba'ûne'n-Neveviyye* isimli kitabı, üzerine çeşitli şerhler yazılan ve bu alanda en çok ilgi gören eserlerden birisidir.⁶ Heytemî de *el-Fethu'l-mübîn fî şerhi'l-Erba'în* isimli kitabı ile bu eser üzerine şerh yazan alimlerden biridir. Heytemî, kırk hadis yazmaya yönelik teşvik içeren rivayetler hakkındaki tenkitlere değinmektedir. Ancak bu rivayetlerin uydurma veya şiddetli zayıf olmadıklarını savunarak yalnızca zayıf olarak değerlendirmektedir. Bununla beraber Heytemî, bahsi geçen rivayetlerin şiddetli zayıf oldukları kabul edilecek olsa bile kırk hadis derleyen ulemanın, hadis nakletmenin faziletleri hakkında vârid olan farklı sahih rivayetleri referans aldıklarını ifade etmenin daha doğru olacağını belirtmektedir.⁷

Heytemî, kırk hadis nakletmenin faziletini bildiren rivayetleri içerik bakımından da değerlendirmektedir. Bu bağlamda, "...مَنْ خَفِظَ عَلَى أُمَّتِي أَرْبَعِينَ حَدِيثًا..." "*Kim ümmetim için kırk hadis ezberler/muhafaza ederse...*"⁸ manasındaki rivayet metninde yer alan خَفِظَ kelimesinin doğru yorumlanması gerektiğine işaret etmektedir. Heytemî'ye göre bu ifade, ezberinde olsun veya olmasın, insanlara kırk hadis nakleden herkesi rivayetin kapsamına almaktadır. Ancak kırk hadis ezberlediği halde insanlara herhangi bir metotla hadis nakletmeyen kişiler ise bu çerçevenin dışında kalacaklardır. Bu nedenle Heytemî'nin, salt ezberden ziyade, hadislerin insanlara nakledilmesini daha önemli gördüğünü söylemek mümkündür. Aktarılan rivayetlerin ise sahih, hasen veya fezâilü'l-a'mâlde kullanılan zayıf hadis olmaları arasında herhangi fark olmadığını belirtmektedir.⁹ Buna ek olarak rivayetlerde yer alan kırk sayısının ise yalnızca hadis rivayeti ile ilgili olduğunu vurgulayarak, diğer ilmî disiplinlere ait birtakım mesele ve kuralların ezberlenip aktarılmasının bu kapsamda değerlendirilme-yeceğini belirtmektedir.¹⁰

Heytemî'nin kırk hadis meselesi ile ilgili getirmiş olduğu yorumlara bakıldığında, konuyla ilgili rivayetlere itimad olduğunu ifade etmek mümkündür. Kırk hadis nakletme meselesini fezâilü'l-a'mâl kapsamında değerlendirdiğinden rivayetlerdeki za'fiyeti bir problem olarak görmemektedir. Zaten kendisi de bu çalışmaya konu olan *Erba'ûne hadîsen fî l-'adl* isimli eseri telif ederek, kırk hadis alanında kitap yazan alimlerin arasına girmiştir.

Heytemî'nin bu eseri ile ilgili literatür taraması yapıldığında, Semîr Kettânî tarafından gerçekleştirilen tahkik ve genel tanıtımın dışında detaylı bir inceleme ve değerlendirme- nin bulunmadığı görülmektedir. Eserde geçen rivayetlerin değerine yönelik bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak muhtevası bakımından, hadisler perspektifinde adalet ve yönetim kavramlarını ortaya koyacak olması ve toplumun genelini ilgilendirmesi bakımından nakledilen rivayetlerin incelenmesi ve sıhhatinin tespit edilmesi önemlidir. Ayrıca nakle-

5 Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-İlel*, 1/121-122.

6 M. Yaşar Kandemir, "Nevevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/47.

7 Bkz. Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Heytemî, *el-Fethu'l-mübîn fî şerhi'l-Erba'în*, nşr. Ahmed Câsim Muhammed vd. (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1428/2008), 105-106.

8 Âcurrî, *el-Erba'ûn*, 203; Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 172, 173.

9 Heytemî, *el-Fethu'l-mübîn*, 102-103.

10 Heytemî, *el-Fethu'l-mübîn*, 104.

dilen rivayetlerin hangi konu başlıkları altında incelenebileceklerini görmek de mühimdir. Çünkü adalet konusu geçmişten günümüze toplumların en mühim meselelerinden birisidir. Dolayısıyla böyle bir eserde nakledilen rivayetleri bütüncül olarak görebilmek ve onların sıhhatine yönelik genel bir kanaat ortaya koyabilmek bu çalışmanın amaçlarındandır.

Sözü edilen eserde Heytemî, adaletle ve yönetimle ilgili rivayetleri bir araya getirirken çeşitli kaynaklardan yararlanmışır. Yalnızca muteber ve birincil hadis kaynaklarıyla sınırlı kalmayıp çeşitli eserlerden de nakillerde bulunmuştur. Bu çalışmada rivayetlerin hadis ilmi açısından değerlerinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Ulaşılabildiği kadarıyla eserde yer alan rivayetlerin nakledildiği bütün kaynaklar bütüncül olarak değerlendirilmiştir. Bu yöntemle farklı varyantlar bir arada değerlendirilerek, rivayet ve sened farklılıkları incelenmiştir. Rivayetlerin sıhhat durumları ise ravilerin durumlarının cerh, ta'dîl kitaplarından incelenerek sened tenkidi yoluyla tespit edilmiştir. Rivayetlerin bütünüyle sıhhat analizini ve sened tenkidini çalışmaya yansıtmak çalışmanın hacmini aşacağı ve aynı zamanda gerekli de görülmediğinden bütün rivayetlerin sıhhat durumları yalnızca bir tablo şeklinde sayısal olarak belirtilmiştir.

1. İbn Hacer el-Heytemî ve İlmî Kişiliği

İbn Hacer el-Heytemî'nin tam adı Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî'dir. Şihâbüddîn¹¹ lakabı ile bilinen Heytemî, genel olarak İbn Hacer ve Ebü'l-Abbâs¹² künyeleri ile tanınmış, Ebü Ubeydullah¹³ şeklinde de anılmışır. Onun büyük dedelerinden birisi çok

- 11 Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Heytemî, *el-Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye*, haz. Abdülkâdir b. Ahmed b. Ali el-Fâkihî el-Mekkî (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, t.y.), 1/2; Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî el-Mısrî Şa'rânî, *et-Tabakâtü's-suğrâ*, nşr. Ahmed Abdürrahim es-Sâiyih, Tevfik Ali Vehbe (Kahire: Mektebetü's-Sikâfeti'd-Dîniyye, 1426/2005), 94; Ebü Bekir b. Muhammed b. Abdillâh Bâ Amr Seyfî, *Cevâhirü'd-dürer fi menâkib İbn Hacer (Eşrefü'l-vesâ'il ile birlikte)*, nşr. Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 19; Abdülkâdir b. Şeyh Ayderûsî, *en-Nûrû's-sâfir 'an ahhâri'l-karni'l-âşir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1984), 258; Ebü'l-Mekârim Necmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî ed-Dimaşkî Necmeddîn el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkibi a'yânî'l-mi'etî'l-âşire*, nşr. Halîl el-Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 3/102; Ahmed b. Muhammed b. Ömer Şihâbüddîn el-Hafâcî, *Reyhânetü'l-elibbâ ve zehretü'l-hayâtî'd-dünyâ*, nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Beyrut: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1386/1967), 435; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî ibnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahhâri men zeheb*, nşr. Mahmûd el-Arnaût, Abdülkâdir el-Arnaût (Dimaşk - Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986), 10/541; Ebü'l-Meâlî Şemsüddîn Muhammed b. Abdürrahman ibnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm*, nşr. Seyyid Kisrevî Hasan (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990), 2/201.
- 12 Ayderûsî, *en-Nûrû's-sâfir*, 258; ibnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/541; ibnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm*, 2/201; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn: Terâcümü musannifi'l-kütübî'l-'Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenennâ - Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), 2/152; Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye* (Mısır: Matbaatü'l-Hilâl, 1331/1913), 3/334; Ebü'l-Hayr Abdullah Mirdâd, *el-Muhtasar min Kitabi'n-Neşri'n-nevri ve'z-zeher fi terâcimi efâdile Mekte mine'l-karni'l-âşir ilâ karni'r-râbi' 'aşer*, nşr. Muhammed Saîd el-Âmûdî, Ahmed Ali (Cidde: 'Âlemü'l-Ma'rife li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1406/1986), 122; Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ ed-Dimaşkî Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'âtî'l-'Arabiyye ve'l-mu'arrebbe* (Mısır: Matbaatu Serkîs, 1346/1928), 1/81; Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1423/2002), 1/234.
- 13 Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Heytemî, *Esne'l-metâlib fi slati'l-ekârib*, nşr. Ekrem b. Muhammed Ziyâde el-Fâilûcî el-Esrî (Amman: Dâru'l-Eseriyye, t.y.), 66.

az konuştuğu¹⁴ yahut yaşlılıktan dolayı kulakları ağır işittiği¹⁵ için taş benzetilmiş ve kendisine Hacer lakabı verilmiştir. Bu sebeple soyundan gelenler de İbn Hacer lakabı ile anılmışlardır.¹⁶ Heytemî'nin lakabı da buradan gelmektedir.

909/1504 yılının Receb ayında, Mısır'ın Garbiye bölgesinde yer alan Mahalletü Ebi'l-Heytem (Heyâtım) köyünde dünyaya gelmiştir.¹⁷ Şemsüddîn İbn Ebi'l-Hamâil (ö. 932/1526) ve Şemsüddîn eş-Şinnâvî (ö. 932/1526) gibi hocalardan temel eğitimlerini alarak, Tantâ şehrinde Ahmed el-Bedvî'nin yanında kendisini geliştirmiş ve 924/1518 yılında Câmiu'l-Ezher'e gitmiştir. Burada da Zekeriyya el-Ensârî (ö. 926/1520) gibi dönemin önemli alimlerinin yanında eğitim görmüştür. Genç yaşına rağmen zekası, kavrama becerisi ve ilme olan iştiağı ile devrin önde gelen ilim insanlarının dikkatini çekebilmiştir.¹⁸

Heytemî, bu başarılı ve dikkat çeken ilim hayatı nedeniyle birtakım art niyetli kişilerin hedefi haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak uzun zaman emek vermiş olduğu bazı eserlerini kaybetmiştir. Bu durum ilmi seven ve eser üretmek için gayret eden Heytemî için doğup büyümüş olduğu Mısır'ı yaşanmaz bir hale getirdiğinden Mekke'ye yerleşme kararı olarak hayatında yeni bir döneme adım atmıştır.¹⁹

Mekke'ye yerleşmesi, Heytemî'nin ilmî çalışmaları vesilesi ile isminin duyulması ve şöret bulmasında en önemli rolü oynamıştır. Dünyanın dört bir yanından gelen ziyaretçiler onun ders halkalarına katılmış ve önemli meseleleri kendisine danışmışlardır. Ömrünün sonuna kadar da burada yaşam sürmüştür.²⁰ Mekke'de bulunduğu süre içerisinde müftülük görevi de yapan Heytemî, çağdaşı Abdülvehhâb eş-Şa'rânî (ö. 973/1565) tarafından, gerek medikçe yöneticilerle irtibata geçmeyen zâhit bir kişilik olarak tanıtılmıştır.²¹

14 Seyfi, *Cevâhirü'd-dürrer*, 19; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/542; Muhammed el-Emîn b. Fazlillâh b. Muhibbillâh el-Muhibbî el-Ulvânî el-Hamevî ed-Dimaşkî Muhammed Emîn Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdî aşer* (Beyrut: Dâru Sâdir, t.y.), 2/166.

15 Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî Zebîdî, *Tâci'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, nşr. Ali Helâlî vd. (Kuveyt: Müessesetü'l-Kuveyt li't-Tekaddümi'l-İlmî, 1421/2001), 10/552.

16 Seyfi, *Cevâhirü'd-dürrer*, 19; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/542; Muhammed Emîn Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 2/166.

17 Seyfi, *Cevâhirü'd-dürrer*, 19; Ayderûsî, *en-Nûrû's-sâfir*, 259; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/542; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî Şevkânî, *el-Bedri't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'* (Beyrut: Dâru'l-Marife, t.y.), 1/109; Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşyahât ve'l-müselselat* 2, nşr. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1402/1982), 1/337; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 2/152; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe li-beyânî meşhûri kütübî's-sünneti'l-müserrefe*, nşr. Muhammed el-Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1421/2000), 194; Serkîs, *Mu'cem*, 1/81-82.

18 Heytemî, *el-Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye*, 1/3; Ebû Bekir b. Muhammed b. Abdillâh Bâ Amr Seyfi, *Nefâ'isü'd-dürrer fî tercemeti şeyhi'l-İslâm İbn Hacer el-Heytemî el-Mekkî eş-Şafî*, nşr. Emced Reşîd (Amman: Dâru'l-Feth, 1437/2016), 32-40; Ayderûsî, *en-Nûrû's-sâfir*, 259; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/542; Mirdâd, *el-Muhtasar*, 122; Serkîs, *Mu'cem*, 1/82; Abdülmuiz Abdülhamîd Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî* (Kahire: Cumhûriyyet Mısır'l-Arabiyye, Vizâratü'l-Evkâf, el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şü'ûni'l-İslâmiyye, 1401/1981), 30.

19 Heytemî, *el-Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye*, 1/4-5; Seyfi, *Nefâ'isü'd-dürrer*, 44; Zeynüddîn Muhammed Abdürreâuf b. Tâci'l-ârifin b. Nûridîn Alî el-Haddâdî Münâvî, *el-Füyûzu'l-ilâhiyye şerhu'l-Elfiyyeti'l-verdiyye*, nşr. Abdülâh Abdülazîz Emîn (Amman: Dâru'l-Feth, 1436/2015), 51; Şevkânî, *el-Bedri't-tâli'*, 1/109.

20 Heytemî, *el-Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye*, 1/4; Seyfi, *Nefâ'isü'd-dürrer*, 43-45; Ayderûsî, *en-Nûrû's-sâfir*, 260; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/542; Mirdâd, *el-Muhtasar*, 123.

21 Şa'rânî, *et-Tabakâtü's-suğrâ*, 95.

974/1567²² yılında vefat eden Heytemî için halk tarafından “Dinin sultanı öldü”²³ şeklinde söylenen söz, toplumun sevgi ve teveccühünü kazandığını göstermektedir. Heytemî, Cennetü'l-mu'allâ mezarlığında bulunan Türbetü't-Taberiyyî'nin bölümüne defnedilmiştir.²⁴

2. İbn Hacer el-Heytemî'nin *Erba'üne Hadîsen fi'l-'Adl* İsimli Kırk Hadis Eseri

Bu başlık altında Heytemî'nin kırk hadis eserinin tanıtımı, eseri telif etme amacı, metodu, kaynakları, hadislerin durumu ve rivayetleri anlama ve yorumlama maddeleri üzerinde durulacaktır.

2.1. Kitabın Tanıtımı

Heytemî'nin, adalet kavramıyla ilgili kırk hadisten meydana gelen, *Erba'üne hadîsen fi'l-'adl* isimli eseri, *el-Erba'üne'l-'adliyye* ve *el-Fezâ'ilü'l-kâmile li-zevî'l-vülâti'l-'âdile* gibi farklı isimlerle de bilinmektedir.²⁵ Eserin yazma nüshası, Hollanda Leiden Üniversitesi kütüphanesinde 951:10 raf numarası ile kayıtlıdır.²⁶ Dili Arapça'dır. Semîr Kettanî tarafından tahkik edilmiş olup, 2012 yılında Bağdat'ta basım ve neşri gerçekleştirilmiştir. Yazma nüshası arkalı önlü olarak toplam kırk sekiz sayfadan oluşmaktadır. Her bir sayfası on üç satırdan meydana gelirken, son sayfası iki satırdan oluşmaktadır. Birinci hadis ifadesi ile başlayıp, kırkinci hadis ifadesi ile biten başlıklar kırmızı mürekkep, iç metinler ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Seyh hattı ile telif edilmiş olan yazma nüshanın üzerinde hangi seneye ait olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.²⁷ Ancak Heytemî'nin, eseri Kanûnî Sultan Süleyman'ın yönetimi döneminde ona hediye olarak Mekke'de telif ettiği yönündeki vermiş olduğu bilgiler,²⁸ telif tarihi ile ilgili fikir vermektedir. Kanûnî 924/1518 senesinde tahta geçmiş, Heytemî ise 940/1534 senesinde Mekke'ye yerleşmiştir.²⁹ Bu durumda kesin bir tarih tespiti edilememekle beraber, eserin 940 senesinden sonra yazıldığını söylemek mümkündür.

Kitap mukaddime, metin ve sonuç olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Mukaddime bölümünde Heytemî, eseri yazma amacına değinirken, metin bölümünde ise kırk hadis, açıklamaları ve çeşitli rivayetlere yer vermektedir. Sonuç bölümünde ise kısa bir dua kitabı tamamlamaktadır.

22 Seyfî, *Nefâ'isü'd-dürer*, 74; Ayderûsî, *en-Nûrû's-sâfir*, 258; Zebîdî, *Tâcül-'arûs*, 34/67; Muhammed Bâkır b. Zeynilâbidîn b. Ca'fer el-Müsevî Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât fî ahvâli'l-'ulemâ' ve's-sâdât* (Tahran - Kum: Matbaatu'l-Hayderiyye, 1390/1970), 347; Mirdâd, *el-Muhtasar*, 122.

23 Ebû Alevî Cemâlüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ahmed el-Hadramî el-Yemenî el-Mekkî Şillî, *es-Sene'l-bâhir bi-tekmilî'n-Nûrî's-sâfir 'an ahbâri'l-karni'l-'âşir*, nşr. İbrâhîm b. Ahmed el-Mükhafî (San'a: Mektebetü'l-İrşâd, 1425/2004), 503.

24 Seyfî, *Nefâ'isü'd-dürer*, 73-74; Ayderûsî, *en-Nûrû's-sâfir*, 258; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/543.

25 Seyfî, *Nefâ'isü'd-dürer*, 46.

26 Bkz. Petrus Voorhoeve, *Handlist of Arabic Manuscripts in the Library of the University of Leiden and Other Collections in the Netherlands* (Lahey, 1980), 22.

27 Bkz. Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Heytemî, *Erba'üne hadîsen fi'l-'adl*, nşr. Semîr Kettanî (Beyrut: Menşûrâtü'l-Cemel, 1433/2012), 349-350.

28 Heytemî, *Erba'üne hadîsen fi'l-'adl*, 365; Ayrıca bkz. Mustafa b. Abdillâh el-Kustantinî Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Dâru'l-Müsennâ, 1360/1941), 1/57.

29 Heytemî, *el-Fetâvâ'l-kübra'l-fikhiyye*, 1/4; Seyfî, *Nefâ'isü'd-dürer*, 43-45; Ayderûsî, *en-Nûrû's-sâfir*, 260; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/542; Mirdâd, *el-Muhtasar*, 123.

2.2. İbn Hacer el-Heytemî'nin Kırk Hadis Kitabı Telif Etme Amacı

Heytemî, hicri 10. yüzyılda Mısır ve Hicaz bölgesinde yaşamıştır. Yaşadığı dönem itibarıyla siyasi ve askeri anlamda hareketli sahnelerle tanık olmuştur. Henüz gençlik döneminde iken doğup büyümüş olduğu Memlûkler idaresindeki Mısır coğrafyasına karşı Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri hamlelerine şahitlik etmiştir. Böyle bir savaş ortamının kaçınılmaz sonucu olarak da bölge halkı birtakım problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Çeşitli savaş ve mücadelelere sahne olan bu dönemde, Memlûk yöneticilerinin halka karşı izlemiş oldukları sert ve adaletsiz politikalar nedeniyle toplumdaki refah seviyesi oldukça düşmüştür.³⁰

Heytemî, çağdaşı Abdülvehhâb eş-Şa'rânî (ö. 973/1565) tarafından zorunluluk dışında yöneticilerle irtibat kurmayan bir kişilik olarak tanıtılsa da³¹ yaşanan bu olaylar bütüncül olarak değerlendirildiğinde onun gibi etkin bir alimin adaletle ilgili kırk hadis eseri telif etmiş olması, çağının gereksinimlerine kayıtsız kalmak istememesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Çünkü Heytemî, eserin mukaddime bölümünde dönemin Osmanlı padişahı Kanûnî Sultan Süleyman'a (ö. 974/1566) bir dizi övgüler sıralamaktadır. Kendisini cihan padişahı sıfatıyla en üst mevkiye yerleştiren Heytemî, ilme ve alime göstermiş olduğu ehemmiyeti, methiyesinin en önemli sebebi olarak zikretmektedir. İslam ve küfür arasındaki mücadeleye sağlamış olduğu müspet katkılardan dolayı da yönettiği dönemi, Raşid Halifeler zamanına benzetmektedir. Bilhassa adaletle hükmetme hususundaki gayretleri ile Mekke ve Medine'ye karşı titizliğini takdir etmektedir.³² Sonuç olarak da Heytemî, hükümdarın takip edeceği yönetim metodunda adaletle ilgili hadisleri esas alması için kendisine göndermek üzere bu kitabı yazdığını ifade etmektedir. Ayrıca adil bir yöneticinin alacağı karşılıkları kendisine müjdeleyerek, dönemin ilim insanları arasında bu önemli hizmeti, kendisinin yerine getirmeyi amaçladığını bildirmektedir.³³

2.3. Kitabın Metodu

Heytemî, tehzîb döneminin genel karakteristiğine uygun olarak kitabında yer vermiş olduğu rivayetlerin senedini hafzederek sadece sahâbî ravilerini zikretmektedir. Aktarmış olduğu rivayetlerin kaynaklarını zikretmektedir.³⁴ Gerekli görmüş olduğu yerlerde rivayetlerin sıhhat ve za'fiyet durumuna işaret etmektedir.³⁵ Hadis metinlerinde bulunan ihtilafı veya ortak lafızları gösteren farklı tarikleri beyan etmektedir.³⁶ Elimizde bulunan kaynakların nüsha farklılıklarından dolayı ortaya çıkmış olan değişiklikleri bildirmektedir.³⁷ Nakletmiş olduğu rivayetlerdeki birtakım ifadelerin açıklama ve şerhlerini yaparak,³⁸ hadislerin daha sağlıklı anlaşılmasını hedeflemektedir. Noktalı harf içeren bazı kelimelerin okunusunda tashîfin önüne geçebilmek amacıyla sözcüğün zaptına dair bilgiler vermektedir.³⁹

30 Abdülmelik b. Hüseyin el-'İsâmî, *Simtu'n-nücûmî'l-'avâlî fi enbâi'l-evâil ve't-tevâlî*, nşr. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 4/63-64; Abdülmüteâl b. Abdülvehhâb b. Ahmed Saîdî, *el-Müceddidûn fi'l-İslâm mine'l-karnî'l-evvel ilâ'r-râbi' aşera* (Kahire: Mektebetü'l-Adâb, 1416/1996), 321.

31 Şa'rânî, *et-Tabakâtü's-suğrâ*, 95.

32 Heytemî, *Erba'ûne hadîsen fi'l-'adl*, 364.

33 Heytemî, *Erba'ûne hadîsen fi'l-'adl*, 365.

34 Bkz. Heytemî, *Erba'ûne hadîsen fi'l-'adl*, 366, 368, 369, 370 vd.

35 Heytemî, *Erba'ûne hadîsen fi'l-'adl*, 366 vd.

36 Heytemî, *Erba'ûne hadîsen fi'l-'adl*, 377-379.

37 Heytemî, *Erba'ûne hadîsen fi'l-'adl*, 373.

38 Heytemî, *Erba'ûne hadîsen fi'l-'adl*, 373-374.

39 Heytemî, *Erba'ûne hadîsen fi'l-'adl*, 373.

Sened bakımından garîb olan bazı hadislerin durumunu bildirerek varsa şahitlerini zikretmektedir.⁴⁰

Sözü edilen bilgilerin dışında Heytemî, hadisleri açıklamak veya doğru anlaşılmasına katkı sağlamak maksadıyla bazen adalet meselesine dair zâhitlerin, meliklerin ve hulefânın sözlerinden yararlanarak mevzuyu izah etmeye çalıştığı da görülmektedir. Bazen de seçmiş olduğu hadisin manasını, Kur'ân ayetleri ile destekleme yolunu tercih etmektedir.

2.4. Kitapta Bulunan Rivayetlerin Adedi, Kaynakları ve Sıhhat Durumu

Heytemî, bu eserinde adaletle ilgili kırk hadis derleyeceğini ifade etse de rivayet farklılıklarını göstermek, hadisi hadisle açıklamak ve zayıf hadislerle şahit getirmek gibi çeşitli maksatlarla bu sayının üzerine çıkmaktadır. Çalışmasında yer vermiş olduğu rivayetlerin ise sıhhat ve sayısal olarak hangi kaynakta yer aldıklarını tespit etmek önemlidir. Eserde yer alan kırk ana rivayetin ve onlara destek bağlamında zikredilen diğer rivayetlerin tamamı kaynağına, sıhhatine ve müntehasına göre aşağıdaki tabloda sayısal olarak yer almaktadır.⁴¹

Eserde Yer Alan Bütün Rivayetlerin Kaynak, Sıhhat ve Müntehâsı Bakımından Analizi								
	Sahih	Hasen	Zayıf	Mevzû	Mevkûf	Maktû'	Toplam	Oran
Kütüb-i Tis‘a’da Geçen Rivayetler								
Buhârî	9						9	23%
Müslim	3	2					5	
Ebû Dâvûd		1					1	
Tirmizî		1	2				3	
Nesâî		1					1	
Ahmed b. Hanbel	1	1	1				3	
Dârimî	1						1	
Kütüb-i Tis'a Dışındaki Rivayetler								
<i>Kitâbü'l-Âsâr</i> (Ebû Yûsuf [ö. 182/798])			1				1	77%
<i>el-Câmi'</i> (Ma'mer b. Râşid [ö. 153/770])					1	1	2	
<i>el-Musannef</i> (İbn Ebî Şeybe [ö. 235/849])			1			1	2	
<i>Müsned</i> (İshâk b. Râhûye [ö. 238/853])					1		1	

40 Heytemî, *Erba'üne hadîsen fi'l-'adl*, 366 vd.

41 Rivayetlerin sıhhati, ravilerin durumları cerh, ta'dîl kitaplarından incelenerek sened tenkidi metoduyla tespit edilmiştir.

<i>es-Sünne</i> (İbn Ebû Âsım [ö. 287/900])			1				1	
<i>Müsnedü'l-Bezzâr</i> (Ebû Bekr el-Bezzâr [ö. 292/905])			2				2	
<i>Câmi'u'l-beyân fî te'vîl'l-Kur'ân</i> (İbn Cerîr et-Taberî [ö. 310/923])						1	1	
<i>Müstahrec</i> (Ebû Avâne [ö. 316/929])			1				1	
<i>el-Emâl</i> (Hüseyn b. İsmâil el-Mehâmilî [ö. 330/942])			1				1	
<i>Kitâbü'd-Du'a</i> (Taberânî [ö. 360/971])		1					1	
<i>el-Muhaddisü'l-fâsil</i> (Râmhürmüzî [ö. 360/971])			1				1	
<i>es-Sünen</i> (Dârekutnî [ö. 385/995])			1				1	
<i>el-Müstedrek alâ's-Sahîhay</i> (Hâkim en-Nisâbü'rî [ö. 405/1014])			2				2	
<i>el-Fevâid ve'l-ahbâr ve'l-hikâyât</i> (Hasan b. Hüseyn el-Hemedânî [ö. 405/1015])						1	1	
<i>el-Fevâ'i</i> (Temâm er-Râzî [ö. 414/1023])		1					1	
<i>Emâlî</i> (İbn Bişrân [ö. 430/1039])			1				1	
<i>et-Tergîb ve't-terhîb</i> (Ebû'l-Kâsım et- Teymî [ö. 535/1141])				1	1		2	

<i>es-Sünenü'l-Kübrâ</i> (Beyhakî [ö. 458/1066])			1		1	1	3	
<i>Şu'abü'l-îmân</i> (Beyhakî [ö. 458/1066])			3		1	3	7	
<i>el-Mu'cemü'l-evsat</i> (Taberânî [ö. 360/971])			4				4	
<i>el-Mu'cemü'l-kebîr</i> (Taberânî [ö. 360/971])			3				3	
<i>Müsnedü's-Şâmiyyîn</i> (Taberânî [ö. 360/971])		1					1	
<i>Faziletü'l-'âdilîn</i> (Ebû Nuaym el-İsfahânî [ö. 430/1038])			11	1	2	1	15	
<i>Hilyetü'l-evliyâ'</i> (Ebû Nuaym el-İsfahânî [ö. 430/1038])				1		3	4	
<i>Ma'rifetü's-sahâbe</i> (Ebû Nuaym el-İsfahânî [ö. 430/1038])			1				1	
<i>es-Sevâb</i> (Ebû's-Şeyh, Abdullah b. Muhammed el-Ensârî [ö. 369/980])			1				1	
<i>Târîhu Bağdâd</i> (Hatîb el-Bağdâdî [ö. 463/1071])			4				4	
<i>Câmi'ü beyâni'l-İlm</i> (İbn Abdülber [ö. 463/1071])				1			1	
<i>el-Firdevs</i> (Deylemî [ö. 509/1115])			1	1			2	
<i>Târîhu Dımaşk</i> (İbn Asâkir [ö. 571/1176])						1	1	
<i>Tehzibü'r-riyâse</i> (Ebû Abdullah el-Kalî [ö. 630/1233])						1	1	

Zeylû Târîhi Bağdâd (İbnü'n-Neccâr el- Bağdâdî [ö. 643/1245])			1				1	
el-Câmi'u'l-kebîr (Süyûtî [ö. 911/1505])				1			1	
Diğer (Kaynağına ulaşıl原因ayan)				2	2		4	
GENEL TOPLUM	14	8	46	8	9	14	99	100%
RİVAYETLERİN ORANI	14%	8%	46%	8%	9%	14%	100%	

Heytemî'nin, eserinde vermeye çalışmış olduğu adalet mesajı kadar rivayetlerin sıhhat durumu da önemlidir. Yukarıdaki tabloda, eserde yer alan bütün rivayetlerin kaynak, adet ve sıhhatine göre analizi yapılmıştır. Tabloya göre Heytemî, eseri telif ederken toplam kırk farklı kaynaktan yararlanmış. Bunlardan yedi tanesi Kütüb-i Tis'a'ya dahil iken otuz üç tanesi ise genel anlamda hadis alanında yazılmış çeşitli eserlerdir.

Tablo oluşturulurken birden fazla kaynaktan geçen rivayetler, şayet Kütüb-i Tis'a'da ise kitapların kendi içindeki sıhhat sıralamasına göre, Kütüb-i Tis'a dışındaki eserlerde geçiyorsa müellifinin vefat tarihine göre verilmiştir. Dolayısıyla tabloda mükerrer rivayet bulunmamaktadır. Buna göre Heytemî, eserde toplam doksan dokuz tane rivayet zikretmektedir.

Sözü edilen doksan dokuz rivayetin sıhhat durumuna bakılacak olursa, bunlardan yalnızca on dört tanesinin sahih, sekiz tanesinin ise hasen olduğu görülmektedir. Bununla beraber yalnızca yirmi üç tane rivayetin Kütüb-i Tis'a'dan, yetmiş altı rivayetin ise farklı eserlerden nakledildiği görülmektedir.

Heytemî'nin eserindeki doksan dokuz rivayetin kırk altı tanesinin zayıf, sekiz tanesinin ise mevzû olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin sıhhat durumları sened tenkidi yöntemi kullanılarak analiz edilmiş olup, ravileri cerh ta'dîl eserleri çerçevesinde incelenmiştir. Bu bağlamda kitabın içermiş olduğu rivayetlerin yarısından fazlasının merdûd olduğunu görülmektedir. Bunun yanı sıra eserde dokuz adet mevkuf on dört tane de maktû rivayet yer almaktadır.

Bu veriler ışığında Heytemî'nin eserde toplamış olduğu rivayetlerin genelinde mütesâhil bir tavır sergilediği söylenilebilir.

2.5. Rivayetlerin Konusu

Heytemî'nin, derlemiş olduğu çalışmaya bakıldığında rivayetleri seçerken hangi konuyu göz önünde bulundurduğu açıkça görülmektedir. Rivayetlerin tamamında adalet, toplumsal refah ve huzurlu bir yaşam teması ön plana çıkmaktadır. Eserde yer alan rivayetlerin konu başlıklarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Adil yöneticilerin fazileti/üstünlüğü
- Adaletle hükmedenlerin elde edeceği sevap/mükafat
- Yöneticilere itaat etmenin gerekliliği
- Yöneticilerin toplum açısından önemi
- Zalim yöneticilerin akıbeti
- Yöneticilere isyan etmemek ve sabır göstermek
- Adaletsiz olan yöneticinin imtihan olduğunu bilmek
- Yöneticilerin sorumlulukları
- Adil ve zalim yöneticilerden her birinin Allah'ın takdiri olduğu
- Halkın durumunun, yöneticileri ve alimleri ile paralel olduğu
- Adil ve zalim yöneticilerin özellikleri
- Toplumun ve yöneticilerin birbirlerine karşı görev ve sorumlulukları
- Medeniyet ve refahın temeli olan adalet
- Adaletin göstergelerinden birisi, yöneticinin topluma karşı merhameti

Heytemî'nin, eserde nakletmiş olduğu rivayetleri zikredilen bu on dört başlık altında incelemek mümkündür. Adalet ve yönetim meselesine dair hemen her konuya değinmektedir. Tespit edilen başlıklar ve konular Heytemî'nin vermek istediği mesajı da açıkça ortaya koymaktadır.

2.6. Eserin Hadis İlmi Açısından Değeri

Heytemî'nin bu eseri, seçmiş olduğu rivayetler ile geçmişten günümüze her toplumun en önemli meselelerinden birisi olan adalet ve toplumsal yaşantıyı ele alması bakımından önemlidir. Bu sebeple eserin hadis ilmi açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda bakıldığında kitapta nakledilen rivayetlerin kaynaklarının zikredildiği görülmektedir.⁴² Bazı noktalarda rivayetlerin sıhhat ve za'fiyet durumlarına işaret edilmektedir.⁴³ Çeşitli yerlerde senedde yer alan ravi hakkında cerh bilgisine yer vermektedir. Örneğin: “Bir saat adaletle hükmetmek, gündüzleri oruçla, geceleri ise namaz kılınarak geçirilen altmış yıldan daha üstündür. Haksızlıkla ve zulümle bir hüküm vermek ise Allah'a karşı isyanla geçirilen altmış yıldan daha büyük bir günahıdır.”⁴⁴ rivayetini naklettikten sonra herhangi bir isim zikretmeden senedinde cerh edilen bir ravi olduğunu, “ve fi senedihî men tüküllime fihî” (senedinde cerh edilmiş râvî bulunmaktadır) ifadesi ile belirtmektedir.⁴⁵ Rivayet incelendiğinde, Heytemî'nin isimsiz olarak zikretmiş olduğu bu ravinin, senedin beşinçe tabakasından yer alan Ahmed b. İsâ el-Lahmî (ö. 273/887) olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklara bakıldığında ise za-

42 Heytemî, *Erba'üne hadîsen fi'l-'adl*, 366, 368, 369, 370 vd.

43 Heytemî, *Erba'üne hadîsen fi'l-'adl*, 366 vd.

44 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Faziletü'l-'âdilîn*, nşr. Meşhûr Hasan Mahmûd Selmân (Riyad: Daru'l-Vatan, 1418/1997), 116.

45 Heytemî, *Erba'üne hadîsen fi'l-'adl*, 366.

yıf olduğu,⁴⁶ batıl rivayetleri bulunduğu,⁴⁷ insanların hakkında olumsuz ifadeler kullandığı⁴⁸ ve hatta yalancı olduğu⁴⁹ dair ifadeler bulunmaktadır.

Nakledilen rivayetlerin metinlerindeki ortak ve ihtilaflı lafızları gösteren çeşitli varyantlar zikredilmektedir. Mesela: “*Kıyamet gününde Allah’a en yakın ve en sevimli olacak kişiler adaletle hükmeden yöneticilerdir. İnsanlar içinde Allah’a en sevimsiz ve ondan en uzak olanlar ise zalim yöneticilerdir.*” manasındaki hadisi naklettikten sonra hem Tirmizî’nin *es-Sünen*’inde⁵⁰ hem de Ebû Nuaym el-İsfahânî’nin (ö. 430/1038) *Faziletü’l-‘âdilîn*⁵¹ isimli eserinde rivayet edildiğine dikkat çekerek her iki varyantını da zikretmektedir.⁵² Tercüme bakımından aynı anlamı ifade eden farklı lafızları barındıran bu iki formdaki lafız farklılıklarına dikkat çekmektedir. Bazen de rivayetlerin yer aldığı kaynakların nüsha farklılıklarından meydana gelen farklılıklar varsa beyan edilmektedir.⁵³ Ayrıca soru işareti oluşturabilecek birtakım tabirlerin açıklamalarına da yer verilmektedir. Örneğin: “*Dünyada adaletle hükmeden yöneticiler kıyamet gününde inciden minberler üzerinde olacaklar...*”⁵⁴ anlamındaki hadisi naklettikten sonra, minber ifadesinin üzerinde durmaktadır. Mana bakımından ilk akla geldiği şekliyle düşünülmesi ve bir delil olmaksızın lafzın zahirinin dışına çıkılmaması gerektiğini savunmaktadır. Ancak buradan kastedilen anlamın lafzın zahiri olmayıp, aslında yüksek bir makamda olacakları şeklindeki zayıf bir yorumu da işaret etmektedir.⁵⁵

Sözü edilen bilgilerin dışında Heytemî’nin, kitapta faydalanmış olduğu kaynaklara baktığında muteber ve birincil hadis eserlerinden rivayetler naklettiği gibi ekseriyetle de zayıf hadisleri barındıran eserlerden rivayette bulunduğu görülmektedir. Bununla beraber rivayetleri naklederken sadece sahâbî râvisini zikrederek, senedlere yer vermemektedir. Naklettiği rivayetlerin varsa farklı varyantlarına, kaynaklarına ve müellifine işaret etmektedir.

Hadis tenkidi açısından esere bakıldığında ise metin tenkidinin olmadığı ve yalnızca senet tenkidinin yapıldığı görülmektedir. Bir rivayetin za’fiyetine işaret ettikten sonra varsa şahidlerini zikretmektedir.⁵⁶ Bazı rivayetlerin nakilleri ise ihtisar yolu ile yapılmaktadır. Ayrıca rivayet metninde yer alan bazı mücmel ifadeler için de kısa açıklamalar bulunmaktadır.

Aktarılan bilgiler ışığında kitap hakkında bir neticeye varılacak olursa eserde sahih rivayetlere yer verildiği gibi hadis ilmi kriterleri açısından muteber olmayan ve zayıf rivayet-

46 Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, nşr. Abdurrahîm Muhammed el-Kaşkarî (Medine: Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye, 1404/1983), 1/255.

47 Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, nşr. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/314-316.

48 Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1271/1952), 2/64.

49 Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, nşr. Âdil b. Muhammed, Üsâme b. İbrâhîm (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1422/2001), 1/100.

50 Ebû İsâ Muhammed b. İsâ Tirmizî, *es-Sünen*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1419/1998), “Ahkâm”, 4 (No. 1329).

51 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Faziletü'l-‘âdilîn*, 126.

52 Heytemî, *Erba'ûne hadîsen fi'l-'adl*, 377-379.

53 Heytemî, *Erba'ûne hadîsen fi'l-'adl*, 373.

54 Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsil-Arabî, t.y.), “İmâre”, 18 (No. 1827).

55 Heytemî, *Erba'ûne hadîsen fi'l-'adl*, 373-374.

56 Bkz. Heytemî, *Erba'ûne hadîsen fi'l-'adl*, 366.

leri de barındırdığını söylemek mümkündür.

2.7. Kırk Hadis ve Tercümesi

Heytemî, adaletle ilgili rivayetleri derlemiş olduğu bu çalışmasında esasında doksan dokuz rivayet zikretmektedir. Ancak birinci hadis başlığı ile başlayıp, kırkinci hadis başlığı ile noktalandığı kırk ana hadis metni bulunmaktadır. Geriye kalan elli dokuz rivayet ise bu ana metinlerin açıklamaları, şahitleri veya rivayet farklılıklarını göstermek gibi farklı amaçlarla zikredilmektedir. Bu sebeple burada ana metin olarak zikredilen kırk hadise yer verilecektir.

1. Hadis

“Hz. Peygamber Ebu Hüreyre’ye şöyle söyledi: Adaletle hüküm verilen kısa bir zaman dilimi, geceleri namaz, gündüzleri ise oruçla geçirilmiş olan altmış yıllık ibadetten üstündür. Ey Ebû Hüreyre, bir anlık haksızlık ve zulüm ile hükmetmek ise Allah katında altmış yıllık günahattan daha fenadır.”⁵⁷

2. Hadis

“Adaletle hükmeden kişiler, Allah katında Rahman’ın sağındaki nurdan minberler üzerinde olacaklar. Allah’ın iki eli de sağdır. Onlar hükümlerinde ve aile işlerinde, başta bulundukları müddetçe adil olan kimselerdir.”⁵⁸

3. Hadis

“Adaletli bir yöneticinin, sorumluluğu altında olanlara adaletle bir gün hüküm vermesi, bir âbidin yüz/elli yıllık ibadetinden daha üstündür.”⁵⁹

4. Hadis

“Kıyamet gününde, konum itibarıyla insanların en faziletlisi adaletli ve şefkatli yöneticilerdir.”⁶⁰

5. Hadis

“Adil ve mütevazi olan bir yönetici, Allah’ın yeryüzündeki mızrağı ve gölgesi gibidir. Böyle bir yönetici için her biri âbid ve müçtehit seviyesinde olan altmış güvenilir kişinin amelinin sevabı her gün yazılmaya devam eder.”⁶¹

57 Ebû'l-Kâsım Kıvâmü's-sünne İsmâîl b. Muhammed b. el-Fazl et-Talhî el-İsfahânî Teymî, *et-Tergîb ve't-terhîb*, nşr. Eymen b. Sâlih b. Şa'bân (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1414/1993), 3/129.

58 Müslim, “İmâre”, 18 (No. 1827); Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb Nesâî, *es-Sünenü's-suğrâ*, nşr. Abdulfettah Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmî, 1406/1986), “Âdâbî'l-kudât”, 1 (No. 5379); Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, nşr. Kemal Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1410/1989), 7/39 (No. 34035); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001), 11/32 (No. 6492).

59 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Faziletü'l-'âdilîn*, 123.

60 Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, nşr. Târik b. 'Avzillâh b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, t.y.), 1/112 (No. 348).

61 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Faziletü'l-'âdilîn*, 1/124.

6. Hadis

“Cennette öyle bir derece vardır ki; oraya yalnızca adil yöneticiler, akraba ilişkilerine dikkat edenler veya ailesi üzerine sabırlı olanlar erişebilecektir.” Hz. Ali'nin, aile üzerine sabretmenin anlamını sorması üzerine Hz. Peygamber: “Onlara yapılan iyiliklerin başa kâ kılmamasıdır.” şeklinde yanıtlamıştır.⁶²

7. Hadis

“... Cennet ehli üç sınıftır. Adaletli, tasadduk eden ve başarılı kılınmış yöneticiler, bütün akrabalarına ve Müslümanlara karşı merhametli ve yumuşak kalpli olanlar, ailesi (ihtiyaç sahibi) olduğu halde harama el uzatmayan ve dilenmeyen kişiler...”⁶³

8. Hadis

“Şu üç kişinin duası geri çevrilmez. İftar edene kadar oruçlu kişinin, adaletle hükmeden devlet başkanının, zulme uğramış olanların. Allah, bu kişinin duasını bulutlara kaldırır ve gök kapılarını açarak şöyle söyler: İzzetime yemin olsun ki, belli bir süre sonra bile olsa mutlaka sana yardım edeceğim.”⁶⁴

9. Hadis

“Sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Ona nasihatte bulunup, dualar eden doğru yolu bulur. Kim de onu aldatır ve beddua ederse yoldan çıkar.”⁶⁵

10. Hadis

“Adaletli olan bir devlet başkanı kabre girdiği zaman kendisine şöyle denilir: ‘Müjdeler olsun! Muhakkak ki sen, Hz. Muhammed'in yoldaşı oldun.’”⁶⁶

11. Hadis

“Başka hiçbir gölgenin olmadığı kıyamet gününde Allah şu yedi sınıf insanı kendi arşının gölgesinde barındıracaktır. Adaletle hükmeden devlet başkanı, Rabbine ibadet ederek yetişen bir genç, gönlü Allah'ın mescitlerine sevgi ile bağlı olan mümin, Allah için birbirlerini sevip, beraberlikleri ve ayrılıkları Allah için olan kişiler, makam, mevki ve güzellik sahibi bir kadının gayri meşru davetine, ‘Allah'tan korkarım.’ diyerek yaklaşmayan kişi, sağ eli ile verdiğini sol elinin bilmeyeceği kadar sadakayı gizli veren kişi, تنها yerlerde Allah'ı zikredip, gözlerinden yaşlar akan kişi.”⁶⁷

62 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Faziletü'l-âdilîn*, 133; Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye Deylemî, *el-Firdevs*, nşr. es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986), 1/219-220 (No. 842); Teymî, *et-Tergîb ve't-terhîb*, 3/108.

63 Müslim, “Cennet”, 63 (No. 2865); Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Hasan Abdulmünim Şelebî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), “Fezâilü'l-Kurân”, 49 (No. 8016); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/32 (No. 17484).

64 Tirmizî, “De'avât”, 147 (No. 3598); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd. (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430), “Sıyâm”, 48 (No. 1752); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/463 (No. 9743).

65 Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, nşr. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404/1984), 3/353; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Faziletü'l-âdilîn*, 142.

66 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Faziletü'l-âdilîn*, 137.

67 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih 2*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (Beyrut: Dâr-u Tavkî'n-Necât, 1422/2001), “Ezân”, 36 (No. 660), “Hudûd”, 20 (No. 6806); Müslim,

12. Hadis

“Hz. Ömer, bir gün Hz. Peygamber’e şöyle bir soru sorduğunu nakleder: ‘Ya Resûlallah önünde boyunların ve bedenlerin eğildiği (kendisine itaat edilen) sultanların durumları hakkında bana haber verir misiniz?’ Hz. Peygamber dedi ki: ‘O, yeryüzünde Allah’ın gölgesidir. Şayet iyi ve doğru işler yaparsa kendisine bunun eciri, sizlere de şükür gerekir. Şayet kötü bir idareci olursa, kendisine bunun günahı, sizlere de sabır gerekir.’”⁶⁸

13. Hadis

“Allah (cc.) şöyle buyurur: ‘Ben, kendisinden başka ilah olmayan Allah’ım. Sultanların sahibi ve melikiyim. Onların kalpleri benim kudretimdedir. Kullarım bana itaat ederse, devlet başkanlarının gönüllerini onlara karşı şefkat ve yumuşaklıkla doldururum. Şayet kullarım bana isyan ederse, yöneticilerinin kalplerini öfke ve gazap ile doldururum. Onlara kötü ve adaletsiz davranırlar. Sultanlarınıza beddualar etmeyin. Sizler beni zikredip, bana yakarıшта bulursanız, ben de yöneticilerinizin durumu ile ilgili size kâfi gelirim.’”⁶⁹

14. Hadis

“Devlet başkanlarınıza sövmeyiniz. Onların iyi ve doğru olmaları için dua ediniz. Çünkü onların doğru ve adaletli olması sizler için de emniyettir.”⁷⁰

15. Hadis

“Devlet başkanlarınıza sövmeyin. Çünkü onlar, Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir.”⁷¹

16. Hadis

“Bana uyan Allah’a uymuş, bana karşı gelen ise Allah’a isyan etmiş olur. Devlet yöneticisine itaat eden bana itaat etmiş, ona isyan eden ise bana karşı gelmiş olur. Devlet başkanı insanlar için siperdir. Onun önderliğinde savaşırlar ve düşmandan sakınırlar. Şayet devlet başkanı takvayı emreder ve adaletli olursa bunun mükafatını, Allah’a karşı gelmeyi emrederse bunun da cezasını alır.”⁷²

17. Hadis

“Her biriniz çobansınız ve güttüğünüz sürülerden sorumlusunuz. İnsanlar üzerinde sorumluluğu olan yönetici, toplumdan sorumludur. Erkek, ailesi üzerinde sorumludur. Kadın evinin ve çocuklarının üzerinde sorumludur. Köle, efendisinin malı üzerinde sorumludur. Dikkat edin! Her biriniz çobansınız ve sürülerinizden mesulsünüz.”⁷³

“Zekât”, 91 (No. 1031); Tirmizî, “Zühd”, 53 (No. 2391).

68 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Faziletü'l-'âdilîn*, 154.

69 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 9/9 (No. 8962); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Mısır: Dâru's-Seâde, 1394/1974), 2/388.

70 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 2/169 (No. 1606).

71 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetu's-sahâbe*, nşr. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1998), 1/154.

72 Buhârî, “Cihâd”, 109 (No. 2957).

73 Buhârî, “Ahkâm”, 1 (No. 7138); Müslim, “imâre”, 20 (No. 1829); Tirmizî, “Cihâd”, 27 (No. 1705); Süleymân b. Eş'âs es-Sicistanî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Kâmil Karabelelî (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 1430/2009), “Harâc”, 1 (No. 2928); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 8/83 (No. 4495).

18. Hadis

“Bir topluluğa yöneticilik yapan herkes kıyamet gününde elleri boynuna bağlanmış şekilde getirilir. Adaletli ise kurtulur, zulüm etmişse helak olur.”⁷⁴

19. Hadis

“Kendisinden daha layık birisi olduğu halde yalnızca aralarındaki herhangi bir bağdan dolayı bir kişiyi göreve getiren kimse Allah’a, Resûlüne ve bütün müminlere ihanet etmiş olur.”⁷⁵

20. Hadis

“Atamış olduğu bir yöneticinin zulüm ve adaletsizlikle yönettiğini öğrendiği halde onu görevden almayan kimse Allah ve Resûlüne ihanet etmiş olur.”⁷⁶

21. Hadis

“Allah’ın, kendisine insanların sorumluluğunu ve yöneticiliğini takdir etmiş olduğu bir kimse, onların haklarını ve menfaatlerini gözetmezse cennetin kokusunu alamaz.”⁷⁷

22. Hadis

“Müslümanların herhangi bir işinde yönetici olan kimse, iyi bir yönetimde bulunursa insanların kalbine, kendisine karşı saygı verilir. Doğru yolu izlemeye devam ederse insanların gönlüne sevgisi doldurulur. İnsanlara adaletle hükmederse ömrü bereketlenir. Güçlülere karşı zayıfları gözetirse benimle beraber cennette olacaktır. Bu sözü söylerken (cennet-teki yakınlığı kastederek) işaret ve orta parmağını gösterdi.”⁷⁸

23. Hadis

“Müslümanların herhangi bir işi için sorumluluk yüklenen kişi hakkında Allah hayır dilerse, kendisine salih bir yardımcı takdir eder. Gaflete düşerse Allah’ı hatırlatır. Zikrederse yardımcısı olur.”⁷⁹

24. Hadis

“Ümmetimden iki grup vardır ki; bunlar iyi olursa insanlar iyi, bunlar kötü olursa insanlar da kötü olur. Bunlar yöneticiler ve alimlerdir.”⁸⁰

74 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/351 (No. 9573); Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl Dârimî, *es-Sünen*, nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Suudî Arabistan: Dâru'l-Muğnî li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1412/2000), “Siyer”, 72 (No. 2557).

75 Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek alâ's-Sahîhayn*, nşr. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 4/104 (No. 7023).

76 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Faziletü'l-'âdilîn*, 107.

77 Buhârî, “Ahkâm”, 8 (No. 7150); Müslim, “İmân”, 227; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 33/410 (No. 20291).

78 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Faziletü'l-'âdilîn*, 111; Ebû Abdillâh Muhibbuddîn Muhammed b. Mahmûd b. el-Hasen b. Hibetillâh İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, *Zeylû Târîhi Bağdâd*, nşr. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997), 2/136.

79 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Faziletü'l-'âdilîn*, 139.

80 Ebû'l-Kâsım Temmâm b. Muhammed b. Abdillâh el-Becelî Temmâm er-Râzî, *el-Fevâ'id*, nşr. Hamdî Abdülmeccîd es-Seleffî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1412/1991), 2/196.

25. Hadis

“Biliniz ki: yöneticileri ve alimleri doğru yol üzerine olduğu sürece insanlar hayır üzerine olurlar.”⁸¹

26. Hadis

“Bir toplum zalim ve kötü olsa bile, yöneticileri doğru yolda olup, doğruya yönlendiriyorsa o topluluk helak olmaz.”⁸²

27. Hadis

“İnsanlar için ya iyi yönetici yahut kötü yönetici vardır. İyi yöneticiler varlıkları eşit dağıtmak sureti ile adaletli taksim yaparlar. Kötü yöneticilerle ise müminler imtihan edilirler. Ancak kötü yönetim ‘herec’ den daha hayırlıdır. Sahabe: ‘Ya Resûlallah herec nedir?’ diye sorduklarında, öldürme ve yalandır. (kaos) dedi.”⁸³

28. Hadis

“Size iyi ve kötü yöneticilerin özelliklerini haber vereyim mi? Karşılıklı olarak birbirinizi sevdiğiniz ve karşılıklı olarak dua ettiğiniz yöneticiler hayırlıdır. Karşılıklı olarak birbirinize nefret duyup, lanetlediğiniz yöneticiler ise kötü olanlardır.”⁸⁴

29. Hadis

“Sultan Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir. Zayıflar ona sığınır. Onunla mazlumlara yardım eli uzatılır. Kim dünyada sultana ikramda bulunursa Allah da kıyamet günü ona ikram da bulunur.”⁸⁵

30. Hadis

“Devlet başkanlarınıza sövmekle ve yalvarmakla meşgul olmayınız. Bana tövbe ediniz ki, ben de size karşı onların kalbine şefkat vereyim.”⁸⁶

31. Hadis

“Allah katında, doğru sözlü, adaletli ve merhametli bir devlet yöneticisinden daha faziletli kimse yoktur.”⁸⁷

81 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Faziletü'l-'âdilîn*, 151; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *es-Süne-nü'l-kübrâ* 2, nşr. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 8/281 (No. 16651); Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, nşr. Abdulali Abdulhumeyd Hâmid, Muhtâr Ahmed en-Nedvî (Hindistan: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 9/519 (No. 7042).

82 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Faziletü'l-'âdilîn*, 152; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebî'd-Dünyâ, *el-'Ukûbât*, nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416/1996), 51.

83 Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 2, nşr. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî (Kahire: Mektebet-ü İbn Teymiyye, 1415/1994), 10/132 (No. 10210).

84 Tirmizî, “Fiten”, 77 (No. 2264); Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, nşr. Mahfûz er-Rahman Zeynullah vd. (Medine: Mektebetü'l-Ülûm ve'l-Hikem, 1430/2009), 1/414 (No. 290); Ahmed b. Ali Ebû Yâ'lâ, *el-Müsned*, nşr. Hüseyin Selîm Esed (Dimaşk: Daru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1405/1984), 1/148 (No. 161).

85 İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, *Zeylû Târîhi Bağdâd*, 2/72.

86 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/63 (No. 34218).

87 Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 345.

32. Hadis

“Allah bir kul hakkında hayır dilediği zaman insanların ona ihtiyaç duymasını sağlar.”⁸⁸

33. Hadis

“Allah, insanlar için bir halife (yönetici) yaratmayı irade ettiğinde, kudreti ile onun alnını mesh eder.”⁸⁹

34. Hadis

“Bir hakim vermiş olduğu hükümde içtihadı sonucunda doğruya isabet ederse iki ecir alır. Hatalı içtihat ederse bir ecir alır.”⁹⁰

35. Hadis

“İslam ve sultan ikiz kardeştir. Biri olmadan diğeri sağlam kalmaz. İslam temel, sultan ise muhafızdır. Temeli olmayan yıkılır. Muhafızı olmayan ise zayı olur.”⁹¹

36. Hadis

“Sünnet iki kısımdır: Peygamberlerin sünneti ve adaletli devlet başkanlarının sünneti vardır.”⁹²

37. Hadis

“Allah katında şehitlerin faziletlisi, adaletle hükmedenlerdir.”⁹³

38. Hadis

“Müslümanların herhangi bir işinde sorumluluk üstlenen kişi haktan sapmadığı sürece Allah ona yardımcı olarak iki melek gönderir. Ancak kasıtlı olarak haksızlık ve zulme yöne- lirse o zaman kendi nefsiyle baş başa bırakır.”⁹⁴

40. Hadis

“Cennete girecek ilk kişi adaletli devlet başkanlarıdır.”⁹⁵

41. Hadis

“İsrailoğullarında, farklı şehirleri yöneten iki kardeş kral vardı. Bunlardan birisi halkına

88 Deylemî, *el-Firdevs*, 1/243.

89 Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 3/373 (No. 5427).

90 Buhârî, “İ'tisâm”, 21 (No. 7352); Müslim, “Akdiye”, 15 (No. 1716); Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 2 (No. 3574); İbn Mâce, “Ahkâm”, 3 (No. 2314); Nesâî, “Kazâ”, 3 (No. 5887); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/308 (No. 17774), 29/351 (No. 17816).

91 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Faziletü'l-'âdilîn*, 153.

92 Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'* (*el-Câ-mi'u'l-kebîr*), nşr. Muhtâr İbrahim el-Hâic vd. (Kahire: el-Ezherü's-Şerîf, 1426/2005), 3/766.

93 Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, nşr. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1984), 4/20 (No. 2615); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Faziletü'l-'âdilîn*, 130.

94 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 2, 22/84.

95 Heytemî, *Erba'ûne hadîsen fi'l-'adl*, 422. Rivayetin bu şekli ile kaynağı bulunamamıştır. Ancak, وَأَهْلُ الْجَنَّةِ ثَلَاثَةٌ وَ أَهْلُ الْجَنَّةِ ثَلَاثَةٌ: مُنْطَبِطٌ، مُتَمَنِّقٌ، مُؤَفَّقٌ “Cennet ehli üç kısımdır: adalet, cömertlik ve başarı sahibi sultanlar...” şeklinde bir hadis bulunmaktadır. Bkz. Müslim, “Cennet”, 63 (No. 2865).

karşı merhametli ve adaletli iken, diğeri ise zorba ve zalimdi. Yaşamış oldukları dönemde bir tane de peygamber bulunmaktaydı. Allah o peygambere, merhametli olan kralın üç, zalim olanın ise otuz yıl ömrü kaldığını bildirdi. Peygamber de bu bilgiyi toplumla paylaştığında insanlar üzüldüler. Anneler, çocuklarını bırakıp, insanlar ise yemeyi içmeyi terk edip, bir çöle giderek üç gün boyunca kendilerine adil bir kral göndererek zalim olandan kurtarması üzerine Allah'a dualar ettiler. Bunun üzerine Allah o peygambere: 'Kullarıma haber ver; onlara merhamet ettim ve dualarını kabul ettim. İyi olan kralın ömrünü zalim olana, zalim olanın ömrünü ise iyi olana takdir ettim.' şeklinde vahyetti. İnsanlar ise evlerine geri döndüler ve üç sene sonra zalim kral öldü. Adaletle hükmeden kral ise onların arasında otuz sene ömür sürdü. Sonra Hz. Peygamber: 'Bir canlının yaşantısının uzun veya kısa tutulması mutlaka bir yazığa uygun olarak gerçekleşir. Şüphesiz bunlar Allah için pek kolaydır.'⁹⁶ ayetini okudu."⁹⁷

Sonuç

İbn Hacer el-Heytemî'nin, *Erba'üne Hadîsen fi'l-'Adl* isimli kitabı, ileri dönem İslâmî ilimler geleneğinde, dînî ve toplumsal alanda tematik derlemelerin etkisine yönelik ipuçları sunmaktadır. Özellikle Heytemî'nin, her toplumun önemli bir gündemi olan adalet kavramını, hadisleri referans alarak aktarması ve eserini Kanûnî Sultan Süleyman'a ithâf etmesi, kitabını yalnızca ilmî bir çalışma olmanın ötesine taşıyarak, aynı zamanda dönemin siyasi ve sosyal problemlerine yönelik bir mesaj oluşturma çabasını da yansıtmaktadır.

Heytemî'nin yaşam tarzı incelendiğinde, Mekke kadılığı görevini icra etmesine rağmen çağdaşları tarafından yönetici ve siyasetçilerle gerekli olmadıkça irtibat kurmadığı ifade edilmektedir. Ancak yaşamış olduğu dönemde yaşanan çeşitli sıkıntıların kendisini böyle bir kitap aracılığı ile adalet mesajı vermeye yönlendirdiği belirtilebilir. Çünkü Heytemî, çocukluk dönemlerinden itibaren savaş ve mücadele ortamına tanıklık ettiğinden, yöneticilerin halka karşı zorba ve adaletsiz tutumlarının olduğu bir ortamda yetişmiştir. Mekke'ye yerleştikten sonra düzenin kurulması ve toplumsal refahın iyileşmesinin ardından böyle bir kitap yazmış olması ise geçmişte yaşanan sıkıntılarla tekrar karşılaşılmasını adına bir tedbir olarak değerlendirilebilir.

Heytemî, bu eseri ile adaletli bir yönetim mesajı vermeye çalışsa da kitabın içermiş olduğu rivayetlerin hadis ilmi açısından değeri de önemlidir. Eserde yer alan rivayetler arasında sahih hadisler bulunsada genel itibarıyla erken dönemde telif edilen sahih ve muteber kitaplarda nakledilmeyen rivayetler içermektedir. Bu bağlamda kitapta yer alan rivayetlerin ekseriyetle zayıf, bir kısmının ise mevzû olması, eserin ilmî açıdan problemlerine işaret etmektedir. Aslında bu durum, geç dönem hadis bilginlerinin tematik derlemeler sunarken hadis ilmi ve usûlünün kriterlerini ikinci planda tuttuklarına yönelik bir işaret olarak kabul edilebilir. Bu çalışmada rivayetlerin sıhhati tespit edilirken kullanılan sened tenkidi ve ravi incelemesine dair ayrıntılara yer verilmemiş, kaynak, sıhhat ve müntehasına göre sayısal

96 Kur'ân Yolu, 2020, el-Fâtır, 35/11.

97 Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, nşr. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/403; Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfiî İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, nşr. Amr b. Gurâme el-Umrevî (Beyrut: Daru'l-Fikir, 1416/1995), 36/243-244.

bir tabloda sunulmuştur.

Netice olarak, dönemin sosyal ve siyasal şartlarının Heytemî'yi böyle bir eser yazmaya yönlendirdiği belirtilmelidir. Bu bağlamda seçilen tema ve rivayetler üzerinden hadislerin, toplum ve otorite üzerindeki etkisine dikkat çekilebilir. Çünkü eser, rivayet seçimi, kaynak kullanımı ve sıhhat durumları göz önünde bulundurulduğunda dönemin dînî ve siyâsî beklentilerine yanıt niteliğinde okunabilir. Ayrıca eser, hadis tenkidi yönüyle incelenmeye müsait olduğu kadar, dînî kitapların toplum ve yönetim arasındaki işlevselliğine yönelik yeni okumalara da zemin hazırlayabilir.

Kaynakça | References

Abdülmelik b. Hüseyin el-'İsmâî. *Simtu'n-nücûmî'l-'avâlî fî enbâ'l-evâil ve't-tevâlî*. nşr. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

AcLûnî, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî. *Keşfü'l-hafâ*. nşr. Abdulhamîd b. Ahmed b. Yûsuf b. Hindâvî. 2 Cilt. Mektebetü'l-Asriyye, 1420/2000.

Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh. *Erba'üne hadîsen*. nşr. Bedr b. Abdullah el-Bedr. Riyad: Edvâü's-Selef, 2. Basım, 1420/2000.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001.

Ayaz, Fatih Yahya. *Memlûkler (1250 - 1517)* 2. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 1441/2020.

Ayderûsî, Abdülkâdir b. Şeyh. *en-Nûrû's-sâfir 'an ahhâri'l-karnî'l-'âşir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1984.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ* 2. nşr. Muhammed Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1424/2003.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *Şuabü'l-îmân*. nşr. Abdulali Abdulhumeyd Hâmîd, Muhtâr Ahmed en-Nedvî. 14 Cilt. Hindistan: Mektebetu'r-Rüşd, 1423/2003.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *Müsnedü'l-Bezzâr*. nşr. Mahfûz er-Rahman Zeynullah vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1430/2009.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh* 2. nşr. Muhammed Zühêyr b. Nasr. 9 Cilt. Beyrut: Dâr-u Tavki'n-Necât, 1422/2001.

Cezzâr, Abdülmuiz Abdülhamîd. *İbn Hacer el-Heytemî*. Kahire: Cumhûriyyet Mısri'l-Arabiyye, Vizâratü'l-Evkâf, el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şü'ûnî'l-İslâmiyye, 1401/1981.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*. nşr. Abdurrahîm Muhammed el-Kaşkarî. 3 Cilt. Medine: Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye, 1404/1983.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*. nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Suudî Arabistan: Dâru'l-Muğnî li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1412/2000.

Deylemî, Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye. *el-Firdevs*. nşr. es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'âs es-Sicistanî. *es-Sünen*. nşr. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Kâmil Karabelelî. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 1430/2009.

Ebû Nuaym el-İsfahânî. *Faziletü'l-'âdilîn*. nşr. Meşhûr Hasan Mahmûd Selmân. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.

Ebû Nuaym el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Mısır: Dâru's-Seâde, 1394/1974.

Ebû Nuaym el-İsfahânî. *Ma'rifetu's-sahâbe*. nşr. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1998.

Ebû Yâ'lâ, Ahmed b. Ali. *el-Müsned*. nşr. Hüseyin Selîm Esed. 13 Cilt. Dımaşk: Daru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1405/1984.

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-İlelül-mütenâhiye fî'l-ehâdisi'l-vâhiye*. nşr. İrşâdülhak el-Eserî. 2 Cilt. Faysalâbâd: İdâratü'l-Ulûmî'l-Eseriyye, 2. Basım, 1401/1981.

Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek alâ's-Sahihayn*. nşr. Mustafa Abdulkadir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.

Hânsârî, Muhammed Bâkır b. Zeynilâbidîn b. Ca'fer el-Mûsevî. *Ravzâtü'l-cennât fî ahvâlil-'ulemâ' ve's-sâdât*. 8 Cilt. Tahran - Kum: Matbaatu'l-Hayderiyye, 1390/1970.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. nşr. Mustafa Abdulkadir Atâ. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.

Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *el-Fetâva'l-kübra'l-fıkhiyye*. haz. Abdulkâdir b. Ahmed b. Ali el-Fâkihî el-Mekkî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, t.y.

Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *el-Fethu'l-mübîn fî şerhi'l-Erba'în*. nşr. Ahmed Câsim Muhammed vd. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1428/2008.

Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *Erba'üne hadîsen fî'l-'adl*. nşr. Semîr Kettânî. Beyrut: Menşûrâtü'l-Cemel, 1433/2012.

Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *Esne'l-metâlib fî silati'l-ekârib*. nşr. Ekrem b. Muhammed Ziyâde el-Fâlûcî el-Esrî. Amman: Dâru'l-Eseriyye, t.y.

İbn Abdilber, Ebû Amr Muhammed b. Abdilber. *Câmi'ü beyânî'l-'ilm ve fazlihî ve mâ yenbağî fî rivâyetihî ve hamlihî*. nşr. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyrî. 2 Cilt. Suudî Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414/1994.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. nşr. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Erba'üne hadîsen li-erba'îne şeyhan min erba'îne beldeten (el-Erba'üne'l-büldâniyye)*. nşr. Mustafa Âşûr. Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, 1409/1989.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Târîhu Dımaşk*. nşr. Amr b. Gurâme el-Umrevî. 80 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikir, 1416/1995.

İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâ't-Turâs, 1271/1952.

İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. nşr. Kemal Yusuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1410/1989.

İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *el-'Ukûbât*. nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416/1996.

İbn İyâs, Ebü'l-Berekât Zeynüddîn Muhammed b. Şehâbiddîn Ahmed b. İyâs el-Hanefî. *Bedâ'î'u'z-zühûr fî vekâ'î'i'd-dühûr*. nşr. Muhammed Mustafa. 5 Cilt. Mekke: Mektebetü Dârî'l-Bâz, 1404/1984.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. nşr. Şuayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 1430.

İbn Zünbül, Ahmed b. Ebi'l-Hasen Alî b. Nûreddîn Ahmed er-Remmâl el-Mahallî eş-Şâfiî. *Âhiretü'l-Memâlik* 2. nşr. Abdülmün'im Âmir. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-'Âmme li'l-Kitâb, 2. Basım, 1419/1998.

İbnü'l-Gazzî, Ebü'l-Meâlî Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahman. *Dîvânü'l-İslâm*. nşr. Seyyid Kisrevî Hasan. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. nşr. Mahmûd el-Arnaût, Abdülkâdir el-Arnaût. 11 Cilt. Dimaşk - Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986.

İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *el-Mu'în 'alâ tefehhümi'l-Erba'în*. nşr. Dağş b. Şebîb el-'Acemî. Kuveyt: Mektebetü Ehli'l-Eser, 1433/2012.

İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, Ebû Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Mahmûd b. el-Hasen b. Hibetillâh. *Zeylû Târîhi Bağdâd*. nşr. Mustafa Abdülkadir Atâ. 5 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*. nşr. Seyyid Ahmed Sakr. Kahire - Tunus: Dâru't-Türâs - el-Mektebetü'l-'Atîka, 1379/1970.

Kanarya, Bayram. “Kırk Hadis/Erbaûn’ Edebiyatının Rivayetlerdeki Dayanakları ve İbn Asâkir’in el-Erba’üne’l Büldâniyye İsimli Eseri”. *Usul İslam Araştırmaları* 28/28 (Ekim 2017), 97-122.

Kandemir, M. Yaşar. “Nevevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 33. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Kâtib Çelebî, Mustafa b. Abdillâh el-Kustantinî. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 6 Cilt. Bağdat: Dâru'l-Müsennâ, 1360/1941.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifîn: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ - Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.

Mirdâd, Ebü'l-Hayr Abdullah. *el-Muhtasar min Kitabi'n-Neşri'n-nevri ve'z-zehher fî terâcimi efâdile Mekke mine'l-karni'l-'âşir ilâ karni'r-râbi' 'aşer*. nşr. Muhammed Saîd el-'Âmûdî, Ahmed Ali. Cidde: 'Âlemü'l-Ma'rife li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1406/1986.

Moğultay b. Kılıç. *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*. nşr. Âdil b. Muhammed, Üsâme b. İbrâhîm. 12 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1422/2001.

Muhammed Abdülhay el-Kettânî. *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meş-*

yahât ve'l-müselâlat 2. nşr. İhsan Abbas. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1402/1982.

Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, Ebû Abdillâh. *er-Risâletü'l-müstetrafe li-beyânî meşhûri kütûbi's-sünneti'l-müşerreffe*. nşr. Muhammed el-Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 6. Basım, 1421/2000.

Muhammed Emîn Muhibbî, Muhammed el-Emîn b. Fazlillâh b. Muhibbillâh el-Muhibbî el-Ulvânî el-Hamevî ed-Dımaşkî. *Hulâsatü'l-eser fî a'yânî'l-karni'l-hâdî 'aşer*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, t.y.

Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâci'l-'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî. *el-Füyûzu'l-ilâhiyye şerhu'l-Elfıyyeti'l-verdiyye*. nşr. Abdullah Abdülazîz Emîn. Amman: Dâru'l-Feth, 1436/2015.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsil-Arabî, t.y.

Müttakî el-Hindî, Alî b. Hüsamiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân. *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl* 5. nşr. Bekrî Hayyânî, Safvet es-Sekâ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1401/1981.

Necmeddîn el-Gazzî, Ebü'l-Mekârim Necmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî ed-Dımaşkî. *el-Kevâkıbü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*. nşr. Halîl el-Mansûr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. nşr. Hasan Abdülmünim Şelbî. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü's-suğrâ*. nşr. Abdulfettah Ebû Gudde. 9 Cilt. Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmî, 2. Basım, 1406/1986.

Râmhürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd. *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. nşr. Muhammed Acâc el-Hatîb. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 1404/1983.

Sâidî, Abdülmüteâl b. Abdilvehhâb b. Ahmed. *el-Müceddidün fî'l-İslâm mine'l-karni'l-evvel ilâ'r-râbi' 'aşera*. Kahire: Mektebetü'l-Adâb, 1416/1996.

Serkîs, Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ ed-Dımaşkî. *Mu'cemü'l-matbû'âtî'l-Arabiyye ve'l-mu'arrebbe*. 2 Cilt. Mısır: Matbaatu Serkîs, 1346/1928.

Seyfî, Ebû Bekir b. Muhammed b. Abdillâh Bâ Amr. *Cevâhirü'd-dürer fî menâkib İbn Hacer (Eşrefü'l-vesâ'il ile birlikte)*. nşr. Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Seyfî, Ebû Bekir b. Muhammed b. Abdillâh Bâ Amr. *Nefâ'isü'd-dürer fî tercemeti şeyhi'l-İslâm İbn Hacer el-Heytemî el-Mekkî eş-Şafiî*. nşr. Emced Reşîd. Amman: Dâru'l-Feth, 1437/2016.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî. *Cem'u'l-cevâmi' (el-Câmi'u'l-kebir)*. nşr. Muhtâr İbrahim el-Hâic vd. 25 Cilt. Kahire: el-Ezherü's-Şerîf, 2. Basım, 1426/2005.

Şa'rânî, Ebû'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî el-Mısırî. *et-Tabakâtü's-suğrâ*. nşr. Ahmed Abdürrahim es-Sâyih, Tevfik Ali Vehbe. Kahire: Mektebetü's-Sikâfeti'd-Dîniyye, 1426/2005.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî. *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, t.y.

Şevkî Dayf. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. 10 Cilt. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1379/1960.

Şihâbüddîn el-Hafâcî, Ahmed b. Muhammed b. Ömer. *Reyhânetü'l-elibbâ ve zehretü'l-hayâtî'd-dünyâ*. nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Beyrut: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1386/1967.

Şillî, Ebû Alevî Cemâlüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ahmed el-Hadramî el-Yemenî el-Mekkî. *es-Sene'l-bâhir bi-tekmîli'n-Nûri's-sâfir 'an ahhâri'l-karni'l-'âsir*. nşr. İbrâhîm b. Ahmed el-Mükhafî. San'a: Mektebetü'l-İrşâd, 1425/2004.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-evsat*. nşr. Târik b. 'Avzillâh b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, t.y.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebir* 2. nşr. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebet-ü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1415/1994.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Müsnedü's-Şâmiyyîn*. nşr. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1984.

Temmâm er-Râzî, Ebû'l-Kâsım Temmâm b. Muhammed b. Abdillâh el-Becelî. *el-Fevâ'id*. nşr. Hamdî Abdilmecîd es-Selefi. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1412/1991.

Teymî, Ebû'l-Kâsım Kıvâmî's-sünne İsmâîl b. Muhammed b. el-Fazl et-Talhî el-İsfahânî. *et-Tergîb ve't-terhib*. nşr. Eymen b. Sâlih b. Şa'bân. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1414/1993.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1419/1998.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ. *ed-Du'afâ'ü'l-kebir*. nşr. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmîyye, 1404/1984.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Mekke-i Mukerreme Emirleri* 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 1434/2013.

Ünal, İsmail Hakkı. "İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği ve Şeyh Hâmid-i Veli'nin Hadis-i Erbeîn Şerhi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (Haziran 1999), 137-146.

Voorhoeve, Petrus. *Handlist of Arabic Manuscripts in the Library of the University of Leiden and Other Collections in the Netherlands*. Lahey, 1980.

Yiğit, İsmail. *Memlûkler: 648-923 / 1250-1517*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1429/2008.

Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. nşr. Ali Helâlî vd. 40 Cilt. Kuveyt: Müessesetü'l-Kuveyt li't-Tekaddümi'l-İlmî, 1421/2001.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mizânü'l-i'tidâl fî nak-di'r-ricâl*. nşr. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1382/1963.

Zeydân, Corcî. *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*. Mısır: Matbaatü'l-Hilâl, 1331/1913.

Ziriklî, Hayreddin. *el-A'âm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1423/2002.

Kur'ân Yolu, 2020. <https://kuran.diyaret.gov.tr>